

Az értékátadás elmélete és gyakorlata

Előljáróban

Rendhagyó bevezetés az értékek világába

Figyeljük meg a következő képet! A képpel való beszélgetést segíti, ha zenét hallgatunk közben, pl. Ludwig van Beethoven Holdfény szonátáját.

Próbáljunk válaszolni a következő kérdésekre:

Ki ez az ember?

Miért zárták el?

Miért meztelen?

Mit olvas?

Kik/miért korbácsolták meg?

Mi lesz a sorsa?

Kitől szerezte a könyvet?

Mi van a könyvben?

Kik néznek rá?

Mit gondol?

Van-e családja?

A képpel való beszélgetés, a kérdések megválaszolása lehetőséget teremt a legalapvetőbb emberi értékekről való elmélkedésre (élet, az élet értelme, szabadság, a tudás értelme stb.).

Ha alaposan megvizsgáljuk, kiderül, hogy a képpel való dialógus folyamatában a befogadó az értékstruktúra minden szintjét bejárja, a legalapvetőbb emberi értékektől (a biológiai lét értéke) a legmagasztosabb értékekig (pl. a nemzet szabadsága – a szabadságért való küzdelem, ha a képen megjelenített egy 48-as szabadságharcos).

A gyakorlat lényege az értékekről való beszélgetés, ezért a legcélszerűbb csoportban végezni, hiszen a résztvevők közös értékeinek tudatosítása teszi lehetővé az értékek funkciójának felismerését, a velük való azonosulás következtében pedig a csoport közös értékstruktúrájának, értékrendjének a kialakítását és elfogadását.

Fontos megjegyezni, hogy a képpel való dialógusnak nem az a funkciója, hogy egy közös műértelmet nyerjünk, egy lehetséges választ elfogadjunk a feltett kérdésre, hiszen kinek-kinek saját előtudása, előtapasztalata

szerint más üzenete van a képnek. A lényeg az, hogy minél több érték kerüljön felszínre, hogy ezekről beszélgetni lehessen, össze lehessen őket hasonlítani, esetleg fontossági sorrendet lehessen köztük felállítani, és végső soron lehessen velük azonosulni.

A gyakorlat bemutatása

A gyakorlat célja

A gyakorlat az egyén és a csoport értékrendjének részleges átfedését kívánja felfedeztetni, valamint azt, hogy a vonatkozási csoport értékrendjét eredményesen kommunikálja tagjai felé.

A résztvevők számára a gyakorlat által bizonyosodjon be, hogy az értékek kommunikálása biztosítja a velük való azonosulás következtében a csoporthoz való tartozás érzésének alakulását, valamint a csoport kultúrájának alakulását is.

javasolt létszám: öt fő csoportonként.

A gyakorlat kivitelezése

Minden résztvevő kap egy képet: Sárosi Csaba *Ecce homo* című alkotását.

Miközben szemlélik a képet, a csoportvezető zenét tesz, pl. Ludwig van Beethoven *Holdfény* szonátáját. A csoport egyik fele dialógust folytathat a képpel a Holdfény szonátára, másik fele pedig Ravel *Bolero*jára. (Érdekes különbségek adódnak az értelmezésben, ezt is megbeszélhetik a résztvevők.)

A feladat az, hogy mindenki írja le, szerinte miről szól a kép, főnevek segítségével, egyszavas válaszok formájában (4-5 perc).

Ezt követően az ötfős csoportokban mindenki beszámol saját véleményéről, meglátásáról, majd megpróbálják megállapítani, hogy vannak-e hasonló, esetleg azonos meglátások. A hasonló vagy azonos meglátásokat a csoport összesíti, megpróbál érveket gyűjteni az álláspont mellett (5-10 perc).

Az eltérő szemléletet képviselő megoldásokról is nyithatnak vitát a csoportban, a szemlélet képviselői megpróbálhatnak érvelni saját meglátásuk mellett, a többi csapat pedig elfogadhatja azt (pl. egy nagyon sajátos álláspont lehet, hogy Monté Cristo grófját látjuk a képen, vagy egy francia szabadságharcost stb.).

A konszenzuson alapuló megoldásokat minden csapat kiemeli, majd beszámol róluk a többi csapat számára.

Végül megpróbálják összesíteni azokat a meglátásokat, amelyekkel minden résztvevő egyetért (pl. a szabadság értékéről szól), ezeket a megoldásokat jól látható helyre ki lehet függeszteni a gyakorlati teremben.

Fontos mozzanat a gyakorlat végzésekor annak tudatosítása, hogy a különböző meglátások kapcsán minden résztvevő valamilyen értékítéletet hozott, valamilyen érték mellett foglalt állást (pl. az élet értelme a tanulás; emberi minőségünk meghatározója, hogy ragaszkodunk elveinkhez bármi áron; a szabadság kincs stb.).

A gyakorlat végén fontos tudatosítani a résztvevőkben, hogy minél több közösen is elfogadható megoldás születik, annál több közös értékkel rendelkezik a csoport (pl. a szabadság mindenki számára nagyon fontos).

A közös csoportértékek határozzák meg a csoport kultúráját, sajátos arcát, és biztosítják a velük való azonosulás következtében, hogy mindenki a csoporthoz tartozónak érezhesse magát.

A közös értékek lesznek a csoport íratlan szabályainak az eredeztetői, minden csoporttagra nézve kötelező jellegűek, így a problémahelyzetek megoldását is nagymértékben segítik.

Fontos tehát, hogy a csoportok időről-időre számba vegyék, megfogalmazzák közös értékeiket. Erre nagyon jó lehetőség, amint az a gyakorlatból is kiderül, a műalkotások lényegmozzanatáról való beszélgetés.

1. Az értékek természete

Az emberi történelem, a mindennapok történései, a társadalmi lét dinamikája elválaszthatatlanok az értékektől. Az értékteremtés, értékörzés és elsajátítás az emberi és társadalmi fejlődés alapfeltétele. Ilyenképpen az értékek léte és normatív, szabályozó funkciója egyidős a társadalommal.

Az ember történelmi térben és időben való létének, a kultúrával és a társadalommal való viszonyának legfontosabb kérdése: milyen értékek vezérelték cselekedeteit, mennyire voltak stabilak ezek az értékek, ill. minnek a hatására és milyen változások következtek be az idők folyamán az értékek rendszerében.

Az értékeknek polivalens funkciójuk van: szervezik, tagolják múltunkat, jelenünket, jövőnket, orientálnak bennünket, szabályozzák a tevékenységünket, magatartásunkat, kifejezik társadalmi hovatartozásunkat, énünket, biztosítják, hogy a velük való azonosulás következtében valahová tartozónak érezzük magunkat. Tükrözik a létező normákat, törekvéseket, amelyek befolyásolják az adott térben, időben és kultúrában élő embereket. Szabályozzák a szociális viszonyok rendszerét, alkalmazkodásra készítő hatásuk alól az egyén nem vonhatja ki magát. A

mindennapi létben, a szociális viszonyok rendszerében való mozgás, tulajdonképpen az értékek tudatosítását és gyakorlását jelenti.

Az értékek mindennapokban való jelenléte evidencia, azonban mibenlétük meghatározása már korántsem ilyen egyértelmű. A filozófiatörténetben és a szociológiában több megközelítéssel is találkozunk, fogadjuk el azonban az A. Giddens által használt definíciót. Értékeknek tekintjük a valamely kultúra által létrehozott, egyének és közösségek által vallott absztrakt eszményeket, amelyek arról szólnak, hogy mi a kívánatos, a megfelelő, a jó vagy a rossz.¹

Olyan eszmei objektívációk, amelyek az ember által a dolgokban felismert, valamint a nekik tulajdonított minőséget fejezik ki, a dolgoknak az emberi létben betöltött szerepére és jelentőségére vonatkozó emberi tapasztalatok és ismeretek, vágyak és érzelmek közmegegyezés eredményeként kikristályosodott formái.²

Társadalom- és kultúrspecifikus objektívációk, különböző társadalmakban és kultúrákban más és más eszmények a fontosak (pl. halálbüntetés kérdése), függenek az adott társadalom, kultúra domináns ideológiájától.

Az értékek meghatározzák az emberek szelektív, értékelő viszonyulását a társadalmi és természeti jelenségekhez, egymáshoz, tevékenységfajtákhoz, önmagukhoz, az egyszerű emberi cselekedeteket olyan tettek alakítják, amelyek alapján az egyént képes a környezete megítélni. Keletkezésük és fennmaradásuk az egymásra utaltságban, közösségi társas életvitelben, a csoportműködések törvényszerűségeiben keresendő.

2. Az értékörzés és értékközvetítés formái

A társadalom fennmaradásának fontos feltétele, hogy kialakítsa a számára legelfogadhatóbb, működését legoptimálisabban biztosító értékek rendszerét, és gondoskodjon azok fenntartásáról, megőrzéséről és átörökítéséről. Tehát a társadalmi szinten már kialakult és gyakorolt értékek ideális normaként adódtak az utódok számára, elfogadásuk a szocializáció fontos feltételét képezi.

A mindenkori társadalomban fellelhetők azok a sajátos intézményhálózatok, tevékenységformák és tárgyiasult értékhorozók, amelyek által biztosított nemcsak az értékörzés, hanem az értékközvetítés és értékteremtés is. Az alábbiakban az értékformálás, értékörzés, értékközvetítés egy lehetséges rendszerét kívánjuk bemutatni.

- a) A társadalom anyagi-technikai kultúrája (azok a tárgyiasult technikai és egyéb anyagi megoldások, amelyek a társadalmi fejlődést eredményezték és eredményezik, pl. vízszabályozás, hajózás, csatornahálózat, tömegközlekedés stb.).
- b) A mindennapi lét egyéni és társas értékrendszere:
 - a munkatevékenység mint értéktermelő és értékörző forma;
 - az együttélés formáinak, viszonyainak a normái, szabályai.
- c) A kultúra szellemi szférája:
 - a szellemi élet ideologikus formái (vallás, erkölcs, jog, művészet);
 - nem ideologikus formák (természettudományok, technikai tudományok).
- d) A társadalom intézményrendszereiben megtestesített és közvetített értékek dimenziója (család, iskola, jog).³

3. Az értékörzés, értékteremtés és értékátadás mint kommunikációs folyamat

Mint azt az első pontban már tárgyaltuk, a mindenkori társadalom meghatározott szerkezettel és intézményekkel rendelkező strukturált emberi kapcsolatrendszer, lényege a felhalmozódott társadalmi tapasztalat és értékrendszer átörökítése a felnövekvő nemzedékek számára, ugyanakkor új értékek teremtése fennmaradásának biztosítása érdekében.

Ilyenképpen a társadalmi kooperáció, a fennmaradáshoz szükséges anyagi javak és kulturális értékek létrehozásának, továbbításának a feltételét képezi.

¹ Németh András: *Nevelés, gyermek, iskola*. Budapest, 1997, Eötvös József Könyvkiadó. 57. o.

² Váriné Szilágyi Ibolya: *Az értékvilág a mindennapokban és az elméleti tudatban*. In Lappints Árpád (szerk.): *Érték és nevelés*. Pécs, 1998, Comenius Bt.

³ Váriné Szilágyi Ibolya: i. m.

A társadalmi együttműködés területei közül a kultúra hordozza magában a társadalom által megőrzött értékeket, a társadalom által követett normákat és a társadalom által létrehozott anyagi javakat, életmódbeli szokásokat.

Az emberi társadalom léte és továbbfejlődése szükségessé teszi az emberi generációk közötti folytonosság kialakítását, melynek elengedhetetlen feltétele a kultúrában felhalmozódott ismeretek, értékek, tapasztalatok átszármasztása.

Az értékteremtés és értékátadás második pontban bemutatott formái a legalapvetőbb emberi sajátosság, a kommunikáció által valósulnak meg.

3.1. Az értékátadás folyamata

Az embernek az élethez, az élet továbbfejlesztéséhez szükséges készségeit, képességeit tanulás útján kell megszereznie, ehhez pedig környezete segítségére van szüksége. A fiziológiai segítségen keresztül a beszédtanulásban, viselkedési-magatartási mintákban nyújtott segítségig, a felnőtt generációk biztosítják a személyiségvonások kialakulásának legfontosabb feltételeit.

A társadalom szemszögéből vizsgálva a problémát elmondhatjuk, hogy a társadalom alapvető feladatainak (gazdasági, politikai, kulturális feladatok) ellátásához megfelelő képességeket kell átszármasztasson, kommunikáljon, kialakítson tagjaiban. (Ilyen képességek például a javak és szolgáltatások feletti rendelkezés, a társadalom forrásainak mobilizálására irányuló képesség, a generalizált társadalmi kontroll, a sikeres mintafenntartás képessége stb.)

A mintafenntartó alrendszer alkotó személyiség, az individuum és normarendszere, jelentős szerepet játszik a társadalom stabilitásának a megőrzésében.

A sikeres szocializáció előfeltétele, hogy az individuum azonosuljon a társadalom legalapvetőbb értékeivel és az abban megjelenő célorientációkkal, majd azokat fokozatosan internalizálja, belső szubjektív valóságának részévé tegye.

Az internalizáció és szocializáció, mint ugyanannak a folyamatnak a két összetevője, a kommunikációs interakciók folyamatában zajlik, melyeket a teljesítmények és a szankciók szabályoznak.

Az individuum társadalomba történő betagozódása a különböző szerepek elsajátítása útján valósul meg, a szerepekbe koncentrálnak, konkretizálódnak azok az értékek, magatartási, tevékenységi minták, amelyek megvalósítását a társadalom a tagjaitól elvárja.

A szocializáció folyamata tehát a szerepek differenciált kommunikálását és elsajátítását jelenti, s ezáltal a társadalmi környezet normái és értéktartalmai a személyiségbe integrálódnak és a cselekedeteket meghatározó belső feltételrendszerre alakulnak.

3.1.1. Értékek a személyiség rendszerében

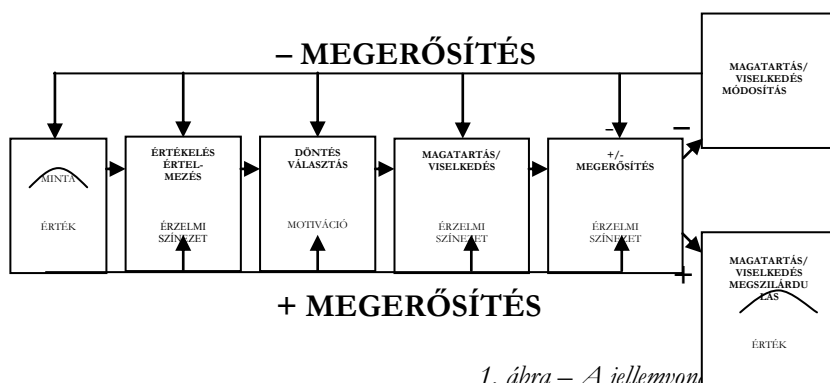
Az attitűdöket és az értékeket nagyon sok esetben szinonimaként használják, azonban a kettőt nem lehet azonosítani, bár természetüket tekintve rokon (motivációs természetű), lényegileg mégis különböző pszichikus reprezentációkkal van dolgunk.

Az értékelő aktusokat, viszonyulási módokat a szakirodalom attitűdként emlegeti. Az értéktartalommal telített attitűdök szerepe az egyén orientálása a környezeti elemek és folyamatok elrendezésében, valamint a belső egyensúly megteremtése.

A tudatosság foka és a normatív funkció függvényében az ember viszonya a tárgyakhoz, a környezetéhez lehet csak attitűdinális vagy értékvezérelt. Ha nem értékvezérelt a megnyilvánult attitűd, viselkedésnek minősül, amennyiben az attitűdbe érték is beépül, magatartás formáját ölti.

Az értékek attitűdökbe való beépülése (1. ábra) biztosítja a jellemvonások kialakulását, majd a jellem szerveződését és megszilárdulását. Ilyenformán az értékek a személyiségtulajdonságok (jellemvonások) fontos összetevőivé válnak.

Az értékek attitűdökbe való beépülésének folyamata tulajdonképpen az értékátadás ún. mikro szintű, vagyis a személyiség szintjén való kommunikációjaként értelmezhető.

1. ábra – A jellemvon

Ahhoz, hogy attitűdalakulásról, értékátadásról beszélhessünk, természetesen egy kommunikációs helyzetet kell alapul vennünk. Ez a kommunikációs helyzet nagyon sokféle lehet: személyközi, ha a szubjektum egy partnerrel kommunikál, tömegkommunikáció, ha például a szubjektum áttételesen, médiumok segítségével jut információhoz, társadalmi kommunikáció, ha az egyénnek egy intézményrendszer közvetít értékeket stb.

Bármilyen típusú kommunikációról legyen szó, az egyén minden esetben valamilyen adó által kínált mintával szembesül, ami szinte minden esetben értéket hordozó minőség. Az egyén tudatossági szintjétől függ, hogy a minta által hordozott értékre felfigyel-e, és ha igen, akkor hogyan építi be a személyiségébe.

Ezt a folyamatot, vagyis az értékek attitűdökbe való beépülésének folyamatát a társadalom, mint már említettük, igyekszik intézményekkel is szabályozni a számára kívánatos módon (pl. iskola).

A minta észlelése (pl. egy kép, amelyen egy rab látható)⁴ a személyiségben egy bonyolult, ún. belső kommunikációs folyamatot indít el: értelmezi, értékeli a mintát és az általa kínált értékeket, esetleg érzelmileg is megérinti az „üzenet”, majd ezután döntést hoz, ami arra vonatkozik, hogy a minta által kívánt érték meghatározza vagy nem távlatilag a magatartását (pl. a szabadság és emberi méltóság mellett foglalt állást).

Végül a magatartás fogadtatása is fontos, hiszen ha a környezet elutasítja azt, akkor mintegy negatív megerősítésként a teljes folyamat (értékelés, értelmezés, döntés) újraértelmezést nyer (pl. a rab 56-os politikai elítélt, a kommunista ideológia szerint „méltó büntetést” nyert, tehát ebben az esetben a „környezet” megpróbálta a szabadság és emberi méltóság melletti állásfoglalást megakadályozni, elferdíteni, tehát negatív megerősítést alkalmazott vele szemben).

Természetesen, ha a magatartás környezeti fogadtatása pozitív, akkor az megszilárdul, s vele együtt találja meg a helyét a személyiség rendszerében a mintában rejlő érték is (szabadság, méltóság). Meg kell azonban jegyezni, hogy néha nem elegendő egy egyszeri találkozás az értékkel, hanem arra van szükség, hogy több csatornán és többször is kerüljön vele kommunikációs kapcsolatba az egyén, mert csak így épülhet be személyiségébe és szilárdulhat meg az egyéni értékrend részeként.

A fentiek értelmében az értékátörökítés a személyiség szintjén (mikro szinten) egyszerre ölti interperszonális és intraperszonális kommunikáció formáját.

Az egyén által internalizált értékek a személyiségben szerveződnek, sajátos fejlettségi szinteket érnek el, tartalmi gazdagodást, azaz faktikus értékgyarapodást, valamint integrálódást, vagyis regulatív-szabályozó értékgyarapodást eredményezve.

Míg gyermekkorban csak a helyzetszerű cselekvéseket irányító motívumok és a hozzájuk kapcsolódó célok szintjén jelentkeznek bizonyos értékek főleg külső kontroll hatására, addig serdülő- és ifjúkorra a motivációs rendszer belső kontrolltól vezérelten az eszmények szintjére jut el a fejlődésben. (Az eszmények az értékhierarchia csúcsán álló értékek, amelyek az egyén egész életvitelét, életcélját, életmodelljét meghatározzák, pl. boldogság, szabadság, a rend, az optimizmus, a humanizmus stb.)⁵

A személyiség rendszerében az értékek strukturális szerveződése a következőképpen alakul:⁶

1. **A biológiai lét értékei** (az élet tisztelete és védelme, a természeti környezet megóvása, az élő és élettelen természet szépsége iránti fogékonyság, az egyén optimális testi-lelki egészsége, az egészséges és kultúrált életmód, felelősség önmagunk újratermeléséért, utódainkért).

⁴ Sárosi Csaba: *Ecce homo* (rézkarc).

⁵ Váriné Szilágyi Ibolya: i. m.

⁶ Lappints Árpád (szerk.): *Érték és nevelés*. Pécs, 1998, Comenius Bt.

2. **Az én harmóniájára, autonómiájára vonatkozó értékek** (önismeret, önértékelés, saját személyiség kibontakoztatása, önnevelés, saját személyiség vállalása, hit önmagunkban, felelősségvállalás, törekvés a belső harmónia és stabilitás megteremtésére, a komfortszükségletek és élményszükségletek biztosítása stb.).
3. **A társas kapcsolatokra vonatkozó értékek:**
 - *a személyes kapcsolatok értékei* (igény az intim emberi kapcsolatokra, barátságra, szerelemre, hűség, önzetlenség, titoktartás, őszinteség, tapintat, a szerelem szépsége, a szexualitás kiteljesítő értéke, a család tisztelete stb.);
 - *a szociális kapcsolatok értékei* (segítő életmód, szociális ismeretek, képességek, proszocialitás és altruizmus, empátia, tolerancia stb.);
 - *a mindennapi érintkezéssel kapcsolatos értékek* (kultúráltság magatartásban, kommunikációban, udvariasság, figyelmesség stb.).
4. **A társadalmi eredményességre vonatkozó értékek:**
 - *a műveltséggel kapcsolatos értékek* (önmagunk és szűkebb-tágabb környezetünk megismerésére vonatkozó igény, az új tudás interiorizációja, igény a folyamatos önművelésre stb.);
 - *a munkával kapcsolatos értékek* (cél tudatosság, szorgalom, rendszeresség, minőség stb.).
5. **A humanizált társadalom és világkép értékei:**
 - *a hazával, nemzettel kapcsolatos értékek* (szülőföld, nemzeti kultúra, hagyományok, szimbólumok stb.);
 - *a civil társadalommal kapcsolatos értékek* (alkotmányosság, törvényesség, állampolgári jogok stb.);
 - *a világra vonatkozó értékek* (egyetemes emberi jogok, felelősség az emberiség közös problémáinak megoldásában stb.).

Miért fontos az értékstruktúra feltárása és ismerete?

Elsősorban azért, hogy rámutassunk arra, a személyiség integritása csakis a teljes értékhierarchia kiépülésével érhető el. Tehát, olyan szocializációs lehetőségeket kell biztosítani az egyén számára, amelyben kiteljesedhet az egyénileg és társadalmilag egyaránt értékes és eredményes egyéni értékrendszere, személyisége (ennek alapfeltétele a megfelelő társadalmi intézményrendszerek megteremtése és működtetése).

Továbbá csak az értékhierarchia ismeretében tudunk tájékozódni afelől, hogy az egyén a fejlődés milyen fokán áll. (Pl. egy 7-8 éves gyermek megnézve a képet nagyjából a következő értékeket említi: szabadság, élet, egészség, míg egy 20 éves fiatal már kiegészíti azt a törvényesség, az emberi jogok és az emberi minőséghez kötődő értékekkel is.)

A különböző felépítésű, ill. fejlettségi szintű értékrendszerrel rendelkező egyének közötti kommunikációban gyakran a kommunikációt zavaró tényezőként jelentkezik az eltérés. A különbségek tudatosítása az eredményes kommunikáció előfeltétele lehet.

3.1.2. Az értékátadás „makro” szinten

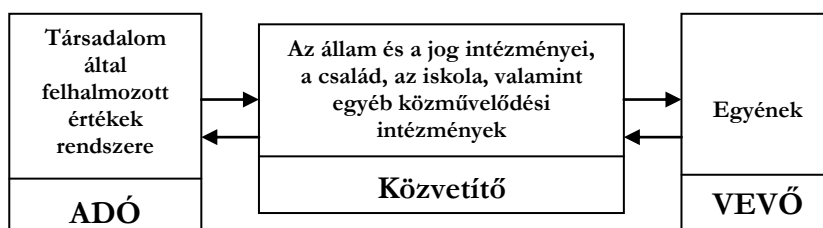
Az állam és a jog intézményei, a család, az iskola, valamint egyéb közművelődési intézmények az intézményesített, szervezett és tervszerűsített értékteremtés és értékátadás leghatékonyabb formái.

Információelméleti megközelítésben az értékek hordozója és közvetítője a társadalom, a társadalmat reprezentáló kultúra, az „adó”, ahonnan az értékek el kell jussanak az egyénekhez, a „vevőkhöz”.

Ebben a struktúrában a felsorolt intézményrendszerek a legideálisabb „közvetítők”, amelyek biztosítják az értékek legoptimálisabb átszármaztatását (2. ábra).

Mivel mind az adó, mind a vevő esetében nyílt rendszerrel állunk szemben, az értékcsere, információcsere nemcsak egyirányú, a társadalomtól az egyén felé, bár ez a hangsúlyosabb, hanem fordítva is igaz, a felnövekvő generációk új értékek teremtésével gazdagíthatják, esetleg módosíthatják a már meglévő értékrendszert, természetesen ismét a közvetítő rendszerek adottságainak felhasználásával.

Ez a folyamat az értékátadás makro-, ösztársadalmi szintű megközelítése.

2. ábra

További vizsgálódásaink tárgyát képezik az egyes intézményrendszerekben megvalósuló értékképződés és értékközvetítés sajátosságai, melyekhez az itt kifejtett elméleti alap megfelelő kiindulópontot biztosít.

Bibliográfia

- Bábosik I. – Mezei Gy.: *Neveléstan*. Budapest, 1994, Telosz.
- Ferenczi Gy. – Fodor L.: *A pedagógia tudományelméleti alapjai*. Kolozsvár, 1997, Stúdium.
- Lappints Á.: Az értékszemponitú nevelési modell megalkotásának esélye és szükségessége. In Lappints Árpád (szerk.): *Érték és nevelés*. Pécs, 1998, Comenius BT.
- Németh A.: *Nevelés, gyermek, iskola*. Budapest, 1997, Eötvös József Könyvkiadó.
- Váriné Szilágyi I.: Az értékvilág a mindennapokban és az elméleti tudatban. In Lappints Árpád (szerk.): *Érték és nevelés*. Pécs, 1998, Comenius BT.